

АНАЛІЗ СИСТЕМ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

Постановка проблеми. В умовах формування соціально-економічної відповідальності держави перед громадянами, які закінчили трудову діяльність у зв'язку зі своїм віком, питання пенсійного забезпечення є одним з найактуальніших. Тому формування оптимальної моделі пенсійного забезпечення, що враховує соціальні та економічні аспекти життя суспільства, є важливим завданням багатьох держав. Необхідно відзначити, що, на сьогодні, в порівнянні з іншими західними країнами, питання про необхідність вдосконалення пенсійної системи в Україні є актуальним. Незважаючи на тривалий термін існування реформи, державою було реалізовано лише незначну частину поставлених задач.

Таким чином, необхідність проведення аналізу аналогічних систем інших країн, що мають більший досвід їх використання, виявлення позитивних і негативних результатів діяльності в даній сфері з метою можливості застосування даного досвіду щодо ситуації, що склалася в системі недержавного пенсійного забезпечення в Україні, і розробка необхідних рекомендацій, не викликає сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній науці дослідники неодноразово зверталися до питань розвитку пенсійного забезпечення, в тому числі в розвинених країнах. До числа останніх, найбільш значних досліджень, слід віднести роботи Л.Б. Бараника, В.В. Даценко, Л.О. Заволоки, Н.М. Ткаченко., Н.М.Внукової, Н.В.Кузьминчук, І.Ю.Кондрат, М.Б.Юринець[3-4]. Проблеми, пов'язані із пенсійним забезпеченням за кордоном, порушувалися також у роботах Т.В.Сальникової, Ю.І.Прозорова та інші [5-6].

Однак зміни, що відбуваються у пенсійному забезпеченні України, а також посилення значення в ній накопичувальних принципів, вимагають комплексного аналізу та оцінки основних напрямів розвитку пенсійних систем недержавного страхування.

Метою статті є аналіз існуючої системи недержавного пенсійного страхування в Україні і за кордоном шляхом їх порівняння, а також розробка рекомендацій щодо поліпшення діяльності НПФ.

Виклад основного матеріалу дослідження. У всіх цивілізованих країнах, де склалася традиція соціальної відповідальності держави перед людьми похилого віку, постійно ведуться пошуки ефективної моделі пенсійної системи. Крім причин економічного характеру, особливо важливою є тенденція старіння населення. У більшості країн світу, включаючи Україну, погіршення демографічної обстановки, великий ризик фінансових дефолтів і інші чинники сприяють збільшення фінансового навантаження на економіку.

Слід зауважити, що світові моделі пенсійного забезпечення: накопичувальна і розподільна. Накопичувальна (ощадна) модель - повна протилежність розподільної.

Пенсійне забезпечення по старості в даному варіанті являє собою довгостроковий інвестиційний процес, де спочатку відбувається сплата внесків і нарощування пенсійного капіталу за допомогою віддачі від пенсійних інвестицій в економіку, а вже потім відбувається виплата накопичених коштів у вигляді пенсій. Таким чином, розмір пенсій безпосередньо залежить від відрахувань у відповідні фонди за період трудової діяльності та доходу від їх інвестування [5]. Накопичувальна система відрізняється від розподільної тим, що вона менш чутлива до проблем старіння населення. Кожна людина формує собі пенсію сама, а її внески йдуть не на оплату пенсії іншому, а на індивідуальний рахунок спеціалізованій страховій компанії [7].

Сучасний світовий досвід свідчить про те, що за кордоном успішно функціонують система, що поєднує керовані державою пенсійні схеми з розташованими в приватному управлінні ощадними пенсійними рахунками [9]. При цьому відбувається посилення уваги до недержавних накопичувальних схем і поступове впровадження їх в комплексну систему пенсійного страхування.

Для детального розуміння місця і ролі інструментів накопичення в пенсійних системах та можливості застосування зарубіжного досвіду до пенсійної системи України слід здійснити порівняльний аналіз пенсійних систем країн, які активно використовують накопичувальний і розподільчо-накопичувальний принципи формування пенсій.

Країни Європи і СНД вже давно проводять реформування пенсійного страхування, отже, Україні є в кого повчитися та взяти для себе позитивні сторони й відкинути негативні, при цьому також слід врахувати національні особливості. Адже усі моделі пенсійного страхування містять ознаки як подібності так і відмінності.

Так, наприклад, в таких країнах як Швеція, Великобританія, Японія та їх розподільна основа залишилася у вигляді базової мінімальної пенсії, в той час як основні пенсійні накопичення формуються в накопичувальній складовій, заснованій на інвестуванні внесків [5].

Широке поширення в Швеції набули добровільні недержавні професійні пенсійні системи та індивідуальні добровільні накопичувальні пенсійні схеми. Великою популярністю користуються також індивідуальні добровільні накопичувальні пенсійні схеми. Індивідуальність проявляється у тому, що кожен клієнт може вибрати для себе фонд, пенсійні схеми і програми інвестицій якого найбільшою мірою відповідають його інтересам і вподобанням [5]. Крім того, уряд заохочує і ініціативу громадян з накопичення пенсій на особистих рахунках, надаючи в цьому випадку податкові пільги.

Ще одним вдалим прикладом є угорська пенсійна система. Особливістю Угорщини і одним з наслідків м'якого ходу реформ і відсутності гіперінфляції в 1980-1990-х є відносно високий рівень пенсій і соціального податку.

Ключова проблема угорської пенсійної системи - катастрофічна демографічна ситуація (низька народжуваність, зростаюча тривалість життя, низька міграція до країни). У цьому випадку проблематичні і виплати, і обслуговування державного боргу. Інша проблема - фактично паралельне існування двох пенсійних систем ("старої" і частково "накопичувальної"), що збільшує адміністративні витрати. Нарешті, нинішній рівень внесків недостатній для забезпечення виплат при наблизненні економічного зростання та інфляції до європейського стандарту [7].

На нашу думку, важливим є розгляд пенсійної системи Казахстану. Адже одним з найбільш передових країн СНД у галузі реформування пенсійного забезпечення є саме це країна. Казахстан першим ввів обов'язкову накопичувальну пенсійну систему. В даний час пенсійна система в цій країні є багаторівневою і являє собою поєднання розподільної і накопичувальної систем. Пенсіонери отримують пенсію, що складається з двох частин:

розподільчої, розрахованої на основі правил старої системи, та накопичувальної, яка розраховується на основі накопичень, створених починаючи з 1998 року.

Казахська накопичувальна модель введена в Казахстані з 1 січня 1998 р. відзначився моделі є те, що першим рівнем є обов'язкове внесення щомісячних пенсійних внесків у розмірі 10% заробітної плати до державного накопичувальний Пенсійний фонд. Другий рівень - це 14 недержавних пенсійних фондів, які здійснюють індивідуальні та корпоративні накопичувальні пенсійні програми. На частку другого рівня припадає майже дві третини загальної суми пенсійних накопичень[6].

Зауважимо, що цікавим для України є і досвід реформування пенсійної системи в Великобританії, а саме тим, що в ході реформування було досягнуто найбільш сильне скорочення пенсійних зобов'язань держави у порівнянні з іншими промислово розвиненими країнами.

Пенсійна система Великобританії має два рівні. Перший рівень - система державного страхування, яка гарантує мінімальну (базову) пенсію (Basic State Pension). З квітня 2002р. введена друга державна пенсія (State Earnings Related Pension Scheme, SERPS), що залежить від рівня заробітної плати. Державні пенсії формуються за рахунок обов'язкових внесків роботодавця і працівника. Внески акумулюються в Національному страховому фонді. З цих коштів оплачуються поточні пенсійні зобов'язання. Якщо коштів Національного страхового фонду для виплат не вистачає, то держава бере відсутню суму з податкових зборів. Тим, у кого дохід нижче встановленого рівня, держава виплачує гарантовану мінімальну пенсію з суми податкових зборів [7].

Другим рівнем є система недержавного пенсійного забезпечення. До недержавним пенсій відносяться професійні пенсійні плани і персональні пенсійні плани. Професійні пенсії призначаються роботодавцем або групою роботодавців. Здійснюється це для винагороди працівників, для залучення на підприємство нових кадрів та їх утримання, для одержання податкових пільг і для підвищення іміджу в очах громадськості. Грошові кошти спрямовуються до пенсійного фонду, де вони накопичуються, інвестуються і виплачуються у вигляді додаткових пенсій. Збереження вкладених коштів гарантується системою вторинного страхування. Розмір пенсій та інші умови визначаються правилами пенсійного плану. Фонд має податкові пільги при дотриманні певних умов. Зауважимо, що пенсійний фонд відділений від роботодавця[5].

Американська модель пенсійного забезпечення, відрізняється не тільки масштабами активів, але і різноманіттям типів пенсійних систем. Пенсійне забезпечення в США характеризується наявністю різних - за методами мобілізації та використання пенсійних ресурсів, джерел фінансування та умов пенсійних виплат, принципами дії - систем.

Найважливіша роль в їх створенні та розвитку належить діяльності держави по встановленню порядку функціонування прав та обов'язків учасників, контролю за їх виконанням, щодо стимулювання установи добровільних пенсійних планів та контролю за діяльністю пенсійних фондів[5].

Модель пенсійної системи США ґрунтується переважно на особистому пенсійному страхуванні населення, в країні функціонують як державні так і приватні пенсійні системи. Основу складає Загальна федеральна програма (ОФП), яка є розподільною. Накопичення резервів у такій системі і вкладення їх в економіку можливе лише у тому випадку, якщо надходження до пенсійних фондів протягом ряду років стабільно перевищують витрати. У свою чергу профіцит чи дефіцит фондів в розподільній системі залежить від багатьох чинників: демографічної співвідношення між працюючими і одержувачами - пенсіонерами, рівня пенсійних виплат, визначеного законодавством, ставок податків на соціальне страхування і, не в останню чергу, від стану економіки[7].

Однак, якщо головна державна пенсійна програма носить розподільний характер і виконує, насамперед, соціальну функцію, то практично всі інші пенсійні системи, що існують у США, навпроти, побудовані за накопичувальним принципом. Вони виконують не тільки соціальну, але й інвестиційну роль.

Німецька модель пенсійної системи має три складові: обов'язкове державне страхування, добровільне страхування виробниче і приватне страхування. При обов'язковому пенсійному страхуванні утримання внесків і виплата пенсій здійснюються в єдиному інформаційному режимі, за єдиною системою персоніфікованого обліку. Кошти не накопичуються: сьогоднішні працівники сплачують сьогоднішнім пенсіонерам.

Якщо перша складова пенсійної системи Німеччини заснована на обов'язковості відрахувань частини заробітної плати працівника і доплати держави, то друга і третя складові припускають добровільну участь - водному випадку роботодавця, а в іншому самого працівника при стимулюючих заходах держави[5].

Приватне страхування передбачає внесення приватним особою за самого себе засобів на формування майбутньої пенсії. Популярність останнього в Німеччині постійно росте, у ньому беруть участь усі соціальні групи. Справа в тому, що німці довіряють банкам і їм подобається незалежність від соціальних програм уряду. Сума відрахувань справа виключно самого платника. Договір пенсійного страхування укладається прямо з банком. Виплати можуть провадитися як із дня досягнення пенсійного віку довічно, так і протягом обговореного договором періоду. При приватному страхуванні всі грошові вкладення повертаються з відсотками [7].

Важливо відзначити, що в таких країнах як США, Німеччина, Великобританія більша частина пенсійних схем, що фінансуються роботодавцем та працівниками, будується за принципом схем із встановленими виплатами. Основними ризиками, які беруть на себе працівники - майбутні пенсіонери від участі в таких схемах, є ризик недостатнього фінансування майбутніх пенсійних зобов'язань, а також ризик того, що фірма-спонсор збанкрутує. У таку ж ситуацію бояться потрапити й українські майбутні пенсіонери, звідки йде велика недовіра до ринків недержавного пенсійного страхування, яке як видно з описаних моделей є прибутковим і, при вмілому контролі, захищеним. Політика захисту учасників недержавних пенсійних схем від настання зазначених ризиків, а також від зниження негативних наслідків їх настання розробляється на державному рівні.

Цікавий для України і той факт, що у всіх розглянутих вище країнах (США, Німеччина, Великобританія) внески до пенсійних схем підлягають пільговому оподаткуванню. Внески роботодавця виключаються з бази оподаткування у повному обсязі, а виплати або виключаються з прибуткового податку у їх одержувачів, або обкладаються за мінімальною ставкою (зазвичай значно нижчою, ніж доходи, одержувані при реалізації інших форм персонального заощадження).

Отже, хотілося б ще раз нагадати що, в результаті світової демографічної кризи старіння населення, в 80-х роках почалося активне реформування пенсійних систем більшістю розвинених країн. Пенсійна система - це сукупність створюваних державою економічних і організаційних інститутів і норм, що мають на меті надання громадянам матеріального забезпечення у вигляді пенсії. В даний час у світовій практиці існують дві гіпотетичні моделі побудови пенсійних систем: розподільча (солідарна) і накопичувальна (ощадна).

Розглянувши різні моделі систем пенсійного забезпечення зарубіжних країн, можна зробити висновок, що розвинені країни успішно використовують систему, що поєднує керовані державою пенсійні схеми з розташованими в приватному управлінні ощадними пенсійними рахунками. При цьому приділяється велика увага недержавним

накопичувальним схемам. Держава є основним регулятором правовідносин, що виникають у сфері пенсійного забезпечення, а особисте пенсійне забезпечення базується, в основному, на приватній ініціативі громадян (роботодавців і працівників). При високій зацікавленості громадян у розміщенні своїх накопичень в приватному секторі існує ряд ризиків, які беруть на себе майбутні пенсіонери. До основних ризиків, які ми виділили, відносяться ризик недостатнього фінансування майбутніх пенсійних зобов'язань. Політика захисту учасників недержавних пенсійних схем від настання зазначених ризиків, а також від зниження негативних наслідків їх настання вельми різноманітні.

Для захисту від наслідків можливого банкрутства підприємства-спонсора застосовуються два основні методи:

- встановлення мінімальних вимог щодо розміру необхідного фінансування для того, щоб активи пенсійних схем мали достатній резерв, який використовується в подальшому для виплат пенсій;
- страхування роботодавця або внесків на випадок недофінансування зобов'язань перед працівниками у разі банкрутства підприємства.

У світлі останніх подій у сфері пенсійного забезпечення України, можна зробити висновок, що дії уряду націлені на стимулювання ринку недержавного пенсійного страхування. Тим не менше, для досягнення бажаного рівня розвинених країн, заходи з розвитку недержавного пенсійного забезпечення мають бути рішучіше. Перш за все, варто ще раз визначити основні цілі і пріоритети у розвитку цих ринків.

Метою розвитку ринків НПФ і довгострокового страхування життя є поліпшення рівня життя людей, забезпечення стійкості пенсійної системи, створеної на принципах страхування і накопичення, а також посилення ролі НПФ в розвитку добровільного накопичувального пенсійного страхування.

Для реалізації поставлених цілей необхідно здійснити такі заходи:

1. Залучати додаткові ресурси на фінансування пенсійних виплат для скорочення розриву між доходами працездатного населення та пенсіонерів.

Щоб це здійснити, необхідно створити умови, які будуть стимулювати громадян і роботодавців для формування пенсійних накопичень через НПФ і страхові компанії (4).

2. Підвищення довіри до системи недержавного пенсійного забезпечення з боку населення і бізнесу та підвищення пенсійної грамотності населення слід проводити наступним чином. Перш за все це використання при державній підтримці всіх механізмів інформаційної політики. Для отримання достовірних відомостей про стан недержавного пенсійного забезпечення потрібно створити єдину систему моніторингу недержавного пенсійного забезпечення та обов'язкового накопичувального пенсійного страхування. Необхідно також забезпечити інформаційну підтримку розвитку недержавного пенсійного забезпечення на основі державної програми підвищення пенсійної грамотності населення: розширити соціальну рекламу в засобах масової інформації, випускати тематичні теле- і радіопрограм, газет і журналів, розробку навчальних програм; ширше інформувати населення про можливості недержавного пенсійного забезпечення.

3. Створення сприятливого податкового клімату. У даному випадку пропонується вжити заходів до приведення принципів оподаткування НПФ у відповідність з міжнародною практикою.

4. Розширення переліку інструментів для розміщення пенсійних резервів та інвестування пенсійних накопичень повинно розвиватися як за рахунок розробки і виведення на фінансові ринки надійних довгострокових інструментів, так і шляхом введення додаткових показників, що характеризують якість активів.

5. Посилення вимог до надійності і стійкості недержавних пенсійних фондів. Для успішного розвитку галузей недержавних пенсійних послуг та довгострокового страхування життя потрібна система гарантій, що не залежать від самих розглянутих ринків. Наприклад, страхування вкладів, як це прийнято за кордоном.

Висновки. Підсумовуючи усе вище зазначене, хочеться відмітити, що у процесі реформування пенсійної системи, ми маємо прийти до недержавного пенсійного страхування (де збільшується роль людини у накопиченні власних пенсійних коштів), а не забезпечення. Оскільки система пенсійного страхування реалізовується через можливість забезпечення громадян гідними пенсійними виплатами.

Анотація

Статтю присвячено аналізу існуючої системи недержавного пенсійного страхування в Україні і за кордоном шляхом їх порівняння, а також розробці рекомендацій щодо поліпшення діяльності НПФ.

Ключові слова: пенсійна система, недержавні пенсійні фонди.

Аннотация

Статья посвящена анализу существующей системы негосударственного пенсионного страхования в Украине и за рубежом путем их сравнения, а также разработке рекомендаций по улучшению деятельности НПФ.

Ключевые слова: пенсионная система, негосударственные пенсионные фонды.

Annotation

This article examines the existing system of private pension insurance in Ukraine and abroad by their comparison and development of recommendations for improvement of the NPF.

Keywords: pension system, private pension funds.

Список використаних джерел:

1. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003р. №1057-IV: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003р. №1058-IV: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

3. Кондрат І.Ю., Юринець М.Б., Особливості функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип.19.3 - с.294-300.
4. Менджмент соціального страхування: Навчальний посібник / Л.Б. Баранник, В.В. Даценко, Л.О. Заволока, Н.М. Ткаченко. – Дніпропетровськ: ДДФА, 2010. – 204 с.
5. Сальникова Т. Пенсійне забезпечення: світовий досвід // Вісник пенсійного фонду України. - 2008. - № 7. - С. 24-26.
6. 6.Прозоров Ю. Институциональная организация системы надзора за НПФ в Украине / Ю. Прозоров // Региональный семинар IOPS по вопросам пенсионного надзора для стран СНГ, Кавказа, Центральной Азии, 25-26 февраля 2010 , г. Стамбул. - Турция, 2010.

Зарубіжний досвід реформування пенсійної системи промислово розвинених країн та можливість його застосування в Україні (<http://www.pension.kiev.ua/files/dosvid-porivn-Ukr.pdf>).